

HUNGARIAN, GERMAN AND TURKISH INFLUENCE ON ROMANIAN ETNOMEDICAL TERMINOLOGY

Laura Rus

Lecturer, PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureş

Abstract: The influence of these three languages upon the vocabulary of popular medicine is important because this kind of terms passed into the common language by generalizing/restraining their meaning or they generated different verbal or adjectival syntagms. They usually represent names of different diseases, different herbs.

Keywords: linguistic medicine, Hungarian element, German element, Turkish element, dialectal meaning

Influența limbilor maghiară și germană asupra lexicului românesc s-a manifestat, așa cum se cunoaște, atât pe cale orală (datorită contactului permanent între poporul român și minoritățile de naționalitate maghiară și germană care locuiesc pe teritoriul țării noastre), cât și pe cale cultă (datorită faptului că mulți dintre primii medici români din Transilvania și Banat au studiat la facultățile din Budapesta, Viena și Berlin, aducând de acolo o terminologie medicală de origine latină savantă, dar cu influențe maghiare sau germane). Dacă în româna de peste munți vorbim de împrumuturi prin „filiație”, „mediațiune” (cum le numește Sextil Pușcariu) sau „emfatice” (cum apar la Al. Niculescu), în Principate, acestora le corespund împrumuturile directe din neogreacă, împrumuturi ce au atins apogeul în epoca fanariotă (1711 – 1821).

Pe de altă parte, influența limbii turcești asupra limbii noastre s-a exercitat, așa cum apare la diverși cercetători¹, în special în domeniul vieții materiale. Cu toate acestea, ne-au parvenit din turcă și termeni din spațiul semantic etnocultural minor, reprezentat de medicina populară. Vom discuta aici situația câtorva termeni populari din aceste limbi, ce au pătruns în limba română și mai specific în lexicul medical popular românesc pe cale orală.

O serie de **termeni împrumutați din limba maghiară** sunt comuni întregului teritoriu dacoromân și au intrat în limba noastră pe cale orală. Vorbim, astfel, de termeni medicali populari precum: „beteag”, „beteșug”, „bolând”/ „bolund”, „orbalt”, „a altoi” (cu sensul de „a vaccina”), „a tămădui”, „zăbală”. Dintre aceștia, „beteag” și „beteșug” ocupă cel mai important loc în terminologia medicală populară românească. Ei se prezintă cu variantele „beteșig” în Crișana, respectiv „beteșâg” în Transilvania și Maramureș. Sensul generic al acestora se cunoaște: „bolnav”, respectiv „boală”; ALR I consemnează, însă, pe lângă acest sens și pe acela particular al unor boli, printre care „epilepsia” (în Banat, de pildă) sau „tifosul”. În jurul acestor termeni s-au constituit o serie de sintagme care denumesc și alte boli: „beteșug lipicios” („epidemie”), „beteșug sec/uscat” („tuberculoză”) sau boli specifice plantelor: „beteșug de vițe” („filoxeră”²).

Din maghiarul „bolond” (nebun, smintit, nerod, prost) provine în limba română termenul „bolând/bolund”, folosit ca regionalism în Transilvania, Banat și Bucovina. Termenul apare și cu

¹ A se vedea Florica Dimitrescu, Șt. Muntean, V.D. Țâra ș.a.

² Boală a viței de vie cauzată de o insectă parazită care distruge rădăcina și frunzele (sursa: <https://dexonline.ro>)

sensul figurat, având și derivate specifice: „a bolunzi/ a bolunzi/ a bolânzi” (a-și pierde mințile, a înnebuni), „bolundatic/bolândatic” (într-o ureche, sărit)³.

Un alt termen din terminologia de medicină populară este „orbalț” (cu varianta „orbanț”). Termenul denumește două plante medicinale (1. Plantă veninoasă cu tulpina subțire, cu frunze mari și cu flori mici, albe-gălbui; 2. Silnică [din magh. „orbánc”). La fel ca și în cazul termenului precedent, cu ajutorul celui de față s-au format câteva sintagme, denumind la rândul lor plante medicinale: „buruiiană de orbalț mare” (*Actaea spicata*), „buruiiana orbalțului” (talpa-gâștei), „iarba orbalțului”(*Homogyne alpina*), „iarbă de orbalț” (ștevie) „frunză de orbalț” (*Aruncus vulgaris*). ALR I înregistrează sintagme ce descriu diverse stări patologice ale omului: „orbanț în cap” (smintit) sau „orbanț la ochi” (durere de ochi). *Dicționarul etimologic român*⁴ înregistrează și termenul adjectival derivat „orbalțit” („umflat de erizipel”), ca regionalism în Transilvania și Bucovina. Prin extensiunea sensului, termenul apare și ca „boală infecțioasă manifestată prin inflamarea și înroșirea pielii, prin dureri și stare febrilă”⁵, „erizipel, reumatism, brâncă”⁶.

În limba română avem verbul „a tămădui”, prin restrângerea sensului primar al maghiarului „támadni” („a sprijini”, „a ajuta”). În timp ce în *Dicționarul*⁷ său din 1929, Lazăr Șăineanu înregistrează sensul de „a se vindeca” al acestui verb prin raportare la sensul secund al etimonului maghiar („a se scula, a se ridica dintr-o boală”), zece ani mai târziu, în *Dicționarul limbii românești*⁸, era înregistrat și sensul figurat, uneori ironic, „a fura” prin relație cu sensul de „a face să dispară lucru ca boala trecută”. Conform *Noului dicționar explicativ al limbii române*, în cazul acesta avem un termen din registrul medical popular cu două sensuri denotative: 1. „A reveni la starea normală (după o boală); a se însănătoși; a se vindeca; a se lecu”; 2. „(despre răni) A dispărea în urma unui tratament” și un sens figurativ (despre stări sufletești apăsătoare): a înceta de a se mai manifesta, a dispărea”.

În ceea ce privește termenul verbal „a altoi”(provenit din magh. „oltani”), dincolo de sensul primar cunoscut, folosit în botanică – „a introduce o ramură a unei plante în țesutul alteia, stabilind astfel un contact între țesuturile lor generatoare pentru a da plantei altoite însușirile altoiului”⁹ – apare înregistrat un sens regional: „a vaccina” în Transilvania, Moldova și Banat. Acesta stă la baza apariției derivatului regresiv „altoi”, (substantiv neutru) „vaccin”. Acesta se prezintă sub numeroase variante fonetice și morfologice: ca substantiv neutru, sg.: „ultoi”, „oltoi”, „olton”, „oltoan”, „oltan”, „ultoan”, „hultoan”, „hultuan”, cu formele de plural „ultoai”, „oltoai”, „oltoane”, „ultoane”, „hultoane”, „hultuane” sau ca substantiv feminin, sg.: „altoană”, „ultoană”, „hultoană”, „hultuană”, cu formele de plural „altoane”, „ultoane”, „hultoane”, „hultuane” (forme redactate după *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*). Ediția din 2010 a *Micului dicționar academic* precizează faptul că sensul acesta este ieșit din uz.

Și pentru termenul „zăbală”, provenit din magh. „zabola” – „bubuliță albicioasă, molipsitoare, care apare la oameni în colțurile gurii și la vite pe buze”, se înregistrează dialectal o multe modificări fonologice și morfologice. Astfel, în Banat apar: „zăbeală”, „zăbeauă”, „zo(m)bilă”, „zubeală”, cu formele de plural „zobe” și „zubele”; în Crișana: „zăbeală” și

³ Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București, 2001.

⁴ Idem.

⁵ *Noul dicționar explicativ al limbii române*, Editura Litera Internațional, București, 2002.

⁶ Luiza Seche, Marin Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Editura Academiei RSR, București, 1982.

⁷ Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, Editura Scrisul românesc S.A., București, 1929.

⁸ August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

⁹ Sursa: <https://dexonline.ro>.

„zăbeauă”; în Oltenia: „zăbilă” și „zabilă”, „zâmbilă”, „zâmbilă”, cu formele de plural „zăbile” și „zăbile”. În ALR I apare și forma „zubă”, despre care Sextil Pușcariu spunea că este o formă de singular refăcută după modelul: *zubă < zubá < zubálă < zăbeală*. Și azi se cunosc asemenea forme: de pildă „zăbă” în Maramureș și „zăbea”(„zăbe”) în Crișana¹⁰.

Mai aducem în discuție doi termeni de proveniență maghiară, intrați în limba română pe cale orală și care sunt comuni Transilvaniei, Banatului, Maramureș și zonelor învecinate din Moldova și Oltenia: „bai” și „șui”.

Termenul „bai” (din magh. „baj”) a pătruns din limbajul comun, uzual și în medicina populară, având sensul de „boală, defect” (conform NALR – Banat, Crișana, Transilvania și *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș*, 2015). El apare în construcții eufemice de tipul „bai de vânt”, „bai rău”, „baiul cel rău”, denumind „epilepsia” sau în terminologia populară de medicină umană și veterinară, în sintagme în care cel de-al doilea termen este numele anatomic al părții afectate de boală: „bai de inimă/la inimă” (cf. magh. „szivbaj”), „bai de plămâne/la plămâni” (cf. magh. „tútóbaj”), „bai la rânză” (la vite; în zona Bistrița-Năsăud și în Munții Apuseni).

În privința termenului „șui”, trebuie menționat faptul că el reunește numele dat mai multor boli¹¹, dar numai „astmă” sau „emfizem pulmonar” și „artrită” sunt de origine maghiară (cf. magh. „süly”). El se regăsește în graiurile din Transilvania, Maramureș, Moldova și Banat și sub forma unor sintagme care desemnează aceste boli: „șui în grumaz”, „șui în piept”, „șui de ăl rău”, „șuiul cel orb” sau în imprecății de tipul „Mânca-te-ar șuiiu!” În două zone: Deda – Toplița și Făgăraș (sat Șercaia) apar, de asemenea, expresii tautologice înregistrate în astfel de imprecății, care au la bază același semantism: „Mânca-te-ar șuiiu și freanțu!”, respectiv „Mânca-te-ar șoaietele și buboaietele!” (Faptul apare consemnat și în *Dicționarul limbii române literare contemporane*: „nume dat de popor la diferite boli grele [cancer, sifilis etc.]; în imprecății).

Elementele de origine germană care au ajuns la noi pe cale orală nu depășesc calitatea de termeni dialectali specifici, în principal, Transilvaniei, Maramureșului, Banatului și Bucovinei. Pentru termenii medicali populari de această proveniență s-a emis ipoteza că graiurile germane de pe teritoriul românesc sunt cele care i-au furnizat. Vorbim, astfel, despre graiul sașilor din Transilvania și cel al șvabilor din Banat.

Demn de precizat este faptul că graiurile sașilor au influențat atât termenii românești, cât și pe cei maghiari din Transilvania, iar în privința graiurilor șvăbești, lingviștii vorbesc despre influența acestora asupra împrumuturilor de origine germană răspândite în toată zona centrală și sud-est europeană (interesează aici împrumuturile din maghiară, sârbo-croată și ucraineană). Drept urmare, pentru o parte dintre aceste împrumuturi ale românei, unele surse au optat pentru originea lor din maghiară și/sau din sârbo-croată, admitând sau nu și proveniența termenilor direct din graiurile germane, altele numai pentru sursa germană.

Dintre termenii românești de medicină populară, „fr(e)anț” („sifilis”, din „franz”) și „a posăi” („a vaccina”) sunt explicați ca fiind și de proveniență săsească. Primul apare și cu varianta morfologică „sfreanță” (substantiv feminin) și varianta „(s)frenție”, care implică o substituție a desinenței cuvântului cu sufixul *-ie*.

Din graiul șvabilor (posibil) se păstrează termeni medicali populari care denumesc anumite boli sau diverse mijloace terapeutice. Avem, astfel, „fras” („epilepsie”), „șlog” („apoplexie”), „zalfă” („guturai”), ultimul înregistrat doar în Maramureș, nordul Crișanei și sud-

¹⁰ Conform *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni - Crișana*, 1996.

¹¹ Artrită, astmă, cancer, emfizem pulmonar, gută, hemoroizi, neoplasm, podagră, rețevei, scrofuloză, sifilis, tumoare malignă (cf. Luiza Seche, Marin Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*).

vestul Transilvaniei¹² sau „pelt / a p(i)elțui” („vaccin / a vaccina”), „șlag”, cu varianta „șloag” (compresă”). Unele dintre aceste împrumuturi au intrat în română și din germana standard. De exemplu germ. „Schlag” („apoplexie”) există în română atât sub forma „șlag”(cu aceeași semnificație), cât și sub forma din germana dialectală, „șlog”¹³. Datorită acestui fapt, diversele forme fonetice sub care apar acești termeni nu este rezultatul adaptărilor la sistemul fonetic al limbii noastre, ci este, mai degrabă, reflexul formelor germane literare sau dialectale din care provin.

Termenii de origine turcească din limbajul medical popular pe care vrem să îi aducem în discuție aici sunt „dambla” și „dalac”, termeni despre care vorbește cercetătoarea Maria Purdela Sitaru în volumul său de etnomedicină. „Dalac” este „1. boala <antrax> la vite ..., caracterizată prin alterarea sângelui, hemoragii interne, inflamația splinei; 2. Boala <antrax> la om; cărbune; pustula maligna.” Este folosit în graiurile din Moldova și Muntenia. Pe lângă sensul menționat, termenul mai apare și ca denumire a diverselor plante medicinale, fapt menționat de către dicționarele românești. el provine din turcescul „talak” care semnifică „splină”. Într-un articol din 1984, Emil Suciuc combate această proveniență directă, afirmând că termenul în cauză (cu ambele sale sensuri: „antrax”, respectiv „nume de plantă”) reprezintă o condensare lexico-semantică a sintagmelor turcești : „dalak yangisi”, respectiv „otu”, „dalak zangi, ot” (splină, inflamație, iarbă). Termenul „dambla”, cu sensul de „apoplexie; gută; congestie cerebrală” este folosit în graiurile din Moldova, Muntenia și Oltenia. Provine din turc. „damla” („picătură, apoplexie”), acesta fiind derivat din verbul „dam” („a pica”). Interesantă este legătura dintre cele două sensuri („apoplexie” și „picătură”), explicată în *Dicționarul limbii române (1913-1949)* prin „credința că boala aceasta provine din cauza unei picături de sânge căzute în creieri”. În fond, avem aici un calc lexical de structură semantică, termenul cumulând ambele sensuri, fenomen specific terminologiei greco-latine a numelor de boli.

Influențele celor trei limbi asupra vocabularului medical popular de care ne-am ocupat în lucrarea de față nu au o pondere atât de mare precum elementul slav sau elementul latin moștenit. Cu toate acestea, relevanța unor asemenea termeni nu poate fi trecută cu vederea, mai ales că o parte dintre ei au trecut și în limbajul cotidian, generalizându-și semnificația (sau uneori, restrângându-și-o) sau au stat la baza diverselor derivate verbale și adjectivale, a diferitelor sintagme specifice terminologiei românești de medicină populară.

BIBLIOGRAPHY:

- Ciorănescu, Al., *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București, 2001
Dimitrescu, Florica (coord.), *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978
Munteanu, Șt., Țăra, V.D., *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, Timișoara, 1978
Niculescu, Al., *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socio-culturale*, București, 1978
Seche, Luiza, Seche, Marin, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Editura Academiei RSR, București, 1982

¹² Șt. Giosu, apud Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999.

¹³ Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină ...*

Purdela Sitaru, Maria, *Etnomedicină lingvistică*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999
Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a VI-a, Editura Scrisul românesc S.A., București, 1929